

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота

(бакалавра)

з теми: «**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ**»

Виконав: студент 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Мартинівич Владислав Юрійович

Керівник:
Куриця Денис Іванович,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ	8
1.1. Психологічна характеристика педагогічної діяльності та професійного розвитку педагога	8
1.2. Психологічна сутність, види та причини розвитку професійної деформації.....	12
1.3. Професійна деформація як наслідок емоційного вигорання	17
Висновки до першого розділу	21
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПЕДАГОГІВ	23
2.1. Обґрунтування критеріїв визначення професійної деформації та методів її дослідження	23
2.2. Характеристика методичного забезпечення дослідження особливостей розвитку професійної деформації у педагогів.....	25
2.3. Організація роботи щодо збереження психічного здоров'я педагогів.....	29
Висновки до другого розділу.....	31
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ	32
3.1. Організація емпіричного дослідження.....	32
3.2. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз.....	36
Висновки до третього розділу	61
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наукова і практична актуальність проблеми дослідження професійної деформацій вчителів полягає у тому, що основна цінність в будь-якому суспільстві – це збереження здоров'я людини, зокрема педагогічного працівника, створення умов для успішної адаптації педагогів до сучасних умов сьогодення, створення перспектив для подальшої творчої реалізації педагогічних працівників в професії.

На даний час, порушена проблема залишається мало вивченою в психолого-педагогічній літературі, ефективність педагогічної праці залежить від турботливого ставлення суспільства до особливостей педагогічної діяльності. Основним елементом розвитку дитини для її активної самореалізації в подальшому житті, має бути педагог, від злагодженої діяльності якого значною мірою пов'язане майбутнє всього суспільства. Здоров'я педагогів, фізичне, психічне і духовне, розвиток педагогічної індивідуальності пов'язані із зростанням його професійної майстерності.

Емоційне вигорання – це синдром постійної втоми, емоційного виснаження, який посилюється з часом. Особливо схильними до вигорання на роботі є люди, які працюють в сфері «людина- людина», тобто ті, чия робота пов'язана з постійним спілкуванням. Це лікарі, педагоги, психологи, соціальні працівники, волонтери, менеджери, керівники різних сфер та інші. Необхідність постійно бути на зв'язку, вислуховувати інших і говорити самому, стежити за важливими новинами, давати вказівки підлеглим або навпаки виконувати доручення керівництва, намагатися виправдати чийсь очікування, перевершити конкурентів, продемонструвати хороші показники – все це призводить до того, що в якийсь момент у людини просто «сідають батарейки».

Дослідження означеної проблеми проводилось у різних аспектах, зокрема, виділення видів професійної деформації С.П. Безносів, І.В. Ващенко, Р.М. Грановська, Н.Є. Завацька, Е.Ф. Зеєр, А.К. Марков, Є.І. Рогов та ін.; узагальнення та розгляд проблеми емоційного вигорання і пов'язаного

з ним розвитку професійної деформації педагогічних працівників В.В. Бойко, Н.Є. Водоп'янова, О.М. Гнездилова, Н.В. Грїшина, С.Т. Губина, Т.В. Зайчикова, Л.М. Карамушка, Л.В. Кондрацька, Д.І. Куриця, А.С. Куфлієвський, С.Д. Максименко, Н.В. Назарук, В.О. Орел, Т.І. Ронгінська та ін.

Діяльність учителя завжди пов'язана з високою емоційною напруженістю. У своїй щоденній роботі вчителі повинні уміти управляти своїми емоційними станами. Педагогічні працівники мають навчитися знаходити ефективні способи для емоційної регуляції та саморегуляції професійної діяльності саме в напружених ситуаціях шкільного життя.

З огляду на означене, обрана проблематика дослідження потребує необхідності теоретичного узагальнення та докладного вивчення проблеми професійної деформації педагогічних працівників та шляхів її попередження.

Метою дослідження є вивчення впливу педагогічної праці на розвиток професійної деформації педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл.

Об'єктом дослідження є професійна діяльність педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Предмет дослідження – ознаки розвитку професійної деформації у вчителів закладів загальної середньої освіти.

Гіпотези дослідження.

Концептуальна: педагогічна діяльність впливає на розвиток професійної деформації педагогів і рівень її прояву залежить від віку, професійного стажу та особливостей емоційної сфери.

Емпіричні: У групах з різним рівнем професійної деформації є різні показники за віком, професійним стажем та особистісними якостями. Формування професійних здібностей в педагогічній діяльності не залежить від віку та стажу.

Для досягнення мети вирішувались такі **завдання**:

1) Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної деформації педагога;

- 2) уточнити поняття та психологічний зміст феномену професійної деформації;
- 3) експлікувати та описати ознаки професійної деформації, які відображають його психологічну сутність;
- 4) провести емпіричне дослідження та здійснити аналіз отриманих результатів;
- 5) встановити подальші перспективи дослідження.

Методи та методики дослідження. Для вирішення поставлених завдань, перевірки висунутої гіпотези обрані такі методи дослідження: *теоретичні*: аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури, узагальнення результатів наукових результатів; *емпіричні методи*: діагностика використано такі методики: методика «Професійна спрямованість особистості вчителя» Є.І. Рогова, методика «Педагогічні ситуації» Є.І. Рогова, тест на виявлення тенденцій до стилів педагогічного спілкування О.Н. Бочарова, методика діагностики самооцінки тривожності Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна, методика В.В. Бойко «Дослідження емоційного вигорання», методика «Синдром вигорання в професіях системи «людина-людина» С.Ф. Нікіфорова, методика оцінки рівня професійного стресу Ваймана, спостереження; методи самоспостереження та самооцінки особистісних якостей педагога; математико-статистичні методи (метод середніх значень, дисперсія, t-критерій Стюдента, ϕ^* -кутове перетворення Фішера).

База дослідження. Дослідження проводилось впродовж грудня 2023 року – лютого 2024 року на базі закладів середньої освіти м. Чернівці. Психодіагностикою було охоплено 60 педагогів-предметників віком від 23 до 59 років із них 51 жіночої статі та 9 осіб чоловічої статі.

Методологічну й теоретичну основу роботи представляють науковці, які вивчають проблеми професійно-особистісної деформації педагогічних працівників, зокрема: С.П. Безносів, І.В. Ващенко, Р.М. Грановська, Н.Є. Завацька, Е.Ф. Зєєр, А.К. Марков, Є.І. Рогов та ін.; емоційного вигорання,

психологічного здоров'я педагогів Л.М. Карамушка, Л.В. Кондрацька, Д.І. Куриця, А.С. Куфлієвський, С.Д. Максименко, Н.В. Назарук, В.О. Орел, Т.І. Ронгінська та ін.; професійної деформації у людей професій типу «людина-людина» та пов'язані з нею міжособистісних відносин педагогів Г.С. Нікіфоров, Т.В. Форманюк, Є.В. Юдіна та ін.

Теоретична значущість та наукова новизна полягає:

- в узагальненні відомостей щодо особливостей розвитку професійної деформації педагогічних працівників.
- у розширенні емпіричної інформації щодо зв'язку професійної деформації з емоційним вигоранням;
- у поглибленні знання щодо взаємозв'язку професійної деформації зі стажем роботи, віком.

Практична значущість роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в роботі шкільного психолога та психологів центру позашкільної освіти з метою психопрофілактики розвитку професійної деформації та підвищення професійної компетентності вчителів.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2023 р.), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.), на XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Social ways of training specialists in the social sphere and inclusive education» (01-03 квітня 2024 р., Прага, Чехія), на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми

психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Мартинівич В.І., Куриця Д.І. Психологічна характеристика педагогічної діяльності та професійного розвитку педагога. *Social ways of training specialists in the social sphere and inclusive education* : Abstract of the XIII International Scientific and Practical Conference, April 01-03, 2024, Prague, Czech Republic. 363 p./ С. 318–322. ISBN – 9-789-40372-374-7

URL: <https://eu-conf.com/en/events/social-ways-of-training-specialists-in-the-social-sphere-and-inclusive-education>

Структура та обсяг дипломної роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Теоретичне та емпіричне дослідження особливостей розвитку професійної деформації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів дозволили нам зробити такі висновки:

Основною цінністю в будь-якому суспільстві є збереження здоров'я людини, наукова і практична актуальність проблеми дослідження професійної деформації вчителів полягає у тому, що для успішної адаптації педагогів до сучасних умов сьогодення є необхідним створення перспектив для подальшої творчої реалізації педагогічних працівників в професії та запобіганню розвитку професійної деформації.

Виконання педагогічної професійної діяльності при несприятливих професійних умовах може викликати певні особистісні зміни, у тому числі розвиток професійної деформації. На превеликий жаль, педагогічна професія відноситься до переліку професій, які найбільше деформують особистість.

Відіграють свій деформуючий вплив на особистість вчителя фактори соціального походження: соціальна незахищеність, падіння престижу професії, відносно низька оплата праці і при цьому висока емоційна навантаженість і напруженість праці вчителя.

Серед професійних деформацій вчителів виділяють загальнопедагогічні, типологічні, предметні та індивідуальні. Це явище досить небезпечне, оскільки чинить свій негативний вплив на всі сторони психіки фахівця: мотиваційну, когнітивну, сферу особистісних якостей.

На основі узагальнених теоретичних відомостей наукових праць щодо існування тісного зв'язку між розвитком особливостей професійної деформації та віком, стажем і особливостями емоційної сфери, ми зробили висновок щодо значного впливу цих характеристик на розвиток професійної деформації педагогічних працівників.

У ході проведеного дослідження ми розглянули особливості розвитку професійної деформації між двома групами педагогів з високим рівнем деформації та без наявних ознак професійної деформації та проаналізували

залежність професійної деформації від віку, професійного стажу та особливостей емоційної сфери педагогів. Особливості педагогічної діяльності працівників загальноосвітніх шкіл значно впливають на їх професійний розвиток.

Дослідження емоційної сфери педагогів засвідчило, що ця складова особистості має велике значення у професійному розвитку педагога. Отримані результати показали, що у педагогічних працівників із високим рівнем професійної деформації спостерігається високий рівень сформованості синдрому емоційного вигорання, професійного стресу і тривожності. У педагогічних працівників без наявних ознак професійної деформації ці показники на середньому та низькому рівні.

Виконуючи професійні функції впродовж багатьох років, у педагогів розвивається певний рівень професійного стресу, тривожності, емоційного вигорання, що призводить до розвитку певного рівня професійної деформації. Але, поряд з цим, розвиваються педагогічні здібності та рівень професійної спрямованості за такими показниками як мотивація, товариствість, організованість, інтелектуальність, спрямованість на предмет. Тобто можна припустити, що не зважаючи на розвиток професійної деформації педагогічні навички не втрачаються, і педагоги продовжують достатньо успішно працювати у школі.

Отже, припущення про те, що педагогічна діяльність впливає на розвиток професійної деформації педагогів і рівень її прояву залежить від віку, професійного стажу та особливостей емоційної сфери підтвердилося.

У групах із різним рівнем професійної деформації виявлені різні показники за віком, професійним стажем та особистісними якостями.

Розвиток педагогічних здібностей у професійній діяльності залежить від досвіду роботи у школі. Зокрема у групі педагогів, які мають вік від 46 до 55 років професійні здібності та спрямованість розвинені краще. У групі педагогів віком від 26 до 38 років та стажем роботи від 3 до 15 років

педагогічні здібності та професійна спрямованість розвинені гірше, і пояснюються це тим, що саме ця категорія має менший досвід роботи.

Практичне застосування отриманих у дослідженні результатів можливе при використанні в роботі шкільного психолога та психологів центру позашкільної освіти з метою психопрофілактики розвитку професійної деформації та підвищення професійної компетентності вчителів.

Отримані результати є передумовою для перспективних напрямків подальшої роботи щодо профілактики виникнення професійної деформації та емоційного вигорання: розробки корекційної програми психопрофілактики професійної деформації та емоційного вигорання вчителів, створення нових технологій для підвищення та вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко О.В. Гендерні особливості професійної деформації персоналу кримінально-виконавчої служби України. *Наукові студії із соціальної та політичної психології : збірник наукових праць*. 2008. № 20. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nsspp/2008_20/Andrienko.htm
2. Амінов М.А. Психофізіологічні та психологічні передумови педагогічних здібностей. Київ : Наук.думка, 2008. 320 с.
3. Барабанщиков В.А. Системна організація і розвиток психіки. Київ : Грани, 2012. 290 с.
4. Бассин Ф.В. О развитии взглядов на предмет психологии. Київ : Грани, 2006. 120 с.
5. Байдик В.В. Психологічні характеристики професійної деструкції та професійного вигорання у працівників освіти. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2012. № 3 (29). С. 17–24.
6. Борисюк А.С. Негативні чинники професійної ідентифікації майбутнього фахівця. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. Серія «Психологічні науки». за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. Т. 2. Вип. 8. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. С. 43–48.
7. Вірна Ж.П. Неврогенез професійних деструкцій особистості. *Психологічні перспективи*. 2012. Вип. 19. С. 84–90.
8. Вірна Ж.П. Соціальний вимір професійної невротизації особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Психологічні науки*. 2011. Вип. 94, Т. 2. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2011_94/Virna.pdf
9. Грищенко С.В. Стратегії самодопомоги в подоланні професійної деформації в діяльності соціальних педагогів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. Вип. 96. Режим доступу: <http://archive>.

nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VChdpu/ped/2012_96/Grish.pdf

10. Валькова Т.А. Резистенция как показатель профессиональной деформации личности учителя. Київ : Грани, 2012. 171 с.
11. Вяткін Б.А., Хрустальов Т.М. Спеціальні здібності в структурі індивідуальності вчителя. Київ : Наук.думка, 2014. 320 с.
12. Гнезділова К.М., Касярум С.О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : *навчальний посібник*. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. 124 с.
13. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
14. Дубчак О.Б. Профілактика професійної деформації особистості учителя в системі післядипломної педагогічної освіти. *Науковий вісник Миколаївського держ. університету ім. В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць* / за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. Т. 2. Вип. 6. Миколаїв : МДУ ім. В.О.Сухомлинського. 2011. (Серія «Психологічні науки»). С. 101–102.
15. Дербеньова А.Г., Кунцевська А.В. Профілактика синдрому емоційного вигорання педагогів. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 420 с.
16. Дудяк В. Емоційне вигорання. Київ : Главник, 2007. 125 с.
17. Єлканов С.Б. Основи професійного самовиховання майбутнього вчителя. Київ : «Просвіта», 2012. 289 с.
18. Дубчак О.Б. Профілактика професійної деформації особистості вчителя у системі післядипломної педагогічної освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2011. Т. 2. Вип. 6. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/psykh/2011_6/20.pdf
19. Євдокімова О.О. Психологічний ракурс забезпечення профілактики та подолання професійної деформації особистості у співробітників МВС. *Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ*. Вип. XIV, Ч. 2. С. 108–

115.

20. Зеер Э.Ф., Сыманюк Э.Э. Психология профессиональных деструкций : учеб. пос. Москва : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. 240 с.
21. Иванцова Н.Б. Періодизація професійного розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць*. 2010. Т. 8., Вип. 7. С. 105–114.
22. Карамушка Л.М., Куриця Д.І. Психологічні особливості професійного стресу в персоналі держадміністрацій. Психологічні основи ефективної професійної діяльності в системі державної служби : *монографія* / за наук. ред. Л.М. Карамушки, Л.Я. Малімон. Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2011. С. 230–258.
23. Карамушка Л.М., Куриця Д.І. та ін. Технологія психологічної підготовки персоналу держадміністрацій до профілактики та подолання професійного стресу : *навчальний посібник*. Київ : Логос, 2015. 159 с.
24. Куриця Д.І. Психологія професійного стресу : методичні рекомендації. Кам'янець-Подільський ПП «Медобори-2006», 2019. 40 с.
25. Куриця Д.І., Кашук А.Р. Психологічні особливості професійного вигорання. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2022 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. С. 132–134.
26. Корольчук М.С. Рівні професійної придатності фахівця в структурі вторинної адаптації. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Психологічні науки. 2010. Вип. 82, Т. 1. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/psy/2010_82_1/korolchuk1.pdf
27. Кондрацька Л., Глухова К. Психологічний аналіз чинників емоційного вигорання в майбутніх соціальних педагогів. *Гуманітарний вісник*, 2014.

- № 25. С. 349–353.
28. Кривоконь Н.І. Проблеми «професійного вигорання» соціальних працівників. *Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ*. Т. VIII, Ч. 7. С. 95–103.
29. Лукіяничук А.М. Професійна ідентичність як аспект формування особистості майбутнього педагога в сучасних умовах. *Гуманітарний вісник*. № 26. С. 388–393.
30. Мацегора Я.В. Проблема професійних деструкцій та деформацій працівників правоохоронних органів. *Вісник Національного університету оборони України*. №2 (33).2013. С.247–252.
31. Матвієнко О.А. Культура здоров'я та синдром психоемоційного «вигорання»: стратегія і тактика подолання [Електронний ресурс]. Режим доступу:URL: <http://www.personal.in.ua>
32. Мітіна Л.М. Емоційна стійкість вчителя: психологічний зміст, генезис, динаміка. Київ : Основа, 2005. 320 с.
33. Мітіна Л.М., Асмаковец Є.С. Емоційна гнучкість вчителя: психологічний зміст, діагностика, корекція. Київ : «Флінта», 2011. 413 с.
34. Мудрик А.В. Вчитель: майстерність і натхнення. Київ : Основа, 2009. 400 с.
35. Михлюк Е.І. Аналітичний погляд на проблему формування професійно обумовлених акцентуацій характеру особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. № 9. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Рекр/2011_9/files/026.pdf
36. Моцонелідзе І.О. Диференціація понять «емоційне вигорання» та «професійна деформація» в діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2010. Вип. 8. С. 736–745.
37. Моцонелідзе І.О., Слюсар І.О. Емоційне вигорання: історія, сучасний стан та перспективи досліджень в органах внутрішніх справ України.

- Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. Т. XII, Ч. 2. С. 159–166.*
38. Муращенко Т.В. Специфіка організаційного стресу та емоційного вигорання у менеджерів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія.* 2009. Вип. 32. С. 165–175.
39. Олійник В.В. Професійні фрустрації в контексті становлення особистості конкурентоспроможного педагога. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова.* 2009. С. 363–371.
40. Онуфрієва Л.А. Розвиток професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій: соціально-психологічний вимір : *монографія.* Київ : Видавець Бихун В.Ю., 2020. 320 с.
41. Петрович В.С. Шляхи попередження й подолання професійного вигорання фахівців соціально-педагогічної сфери. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Розділ V. Соціальна педагогіка.* 2011. № 17. С. 130–135.
42. Пророк Н.В. Психологічні особливості особистісно-професійного саморозвитку практичного психолога. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»,* 2011. Вип. 14. С. 655–665.
43. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності : навч. Посібник. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
44. Тополов Є.В. Агресивність як професійна деформація менеджерів виробничої сфери. *Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. Т. XI, Ч. 6. С. 401–407.*
45. Хоржевська І. Особистісні зміни фахівця як наслідок професійної деформації. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* Київ, 2009. Вип. 16. С. 207–212.

46. Хоржевська І.М., Максименко С.Д. Професійне становлення спеціаліста та профдеформація. *Реалізація нужди у підлітковому віці : збірник наукових праць. Психологічні науки*, 2013. Т. 2, Вип. 4. С. 254–257.
47. Циба Н.В. Професійне самовизначення та феномен професійної деформації психологів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, 2010. №2. С. 145–149.
48. Чуйко Г.В., Гуляс І.А. Синдром вигорання: коли він починається? *Наука і освіта*, 2008. № 8/9. С. 119–124.
49. Шпекторенко І. Структурний підхід до професійної деформації державних службовців. *Вісник Національної академії державного управління*. 2008. №4. С. 47–60.
50. Langerock H. Professionalism: A Study in Professional Deformation. *American Journal of Sociology*. Chicago : The University of Chicago Press, 1915. Vol. 21, No. 1, Jul. Pp. 30–44.
51. Onufriieva, L.A. The Psychology of Professional Realization of a Future Specialist's Personality: Theoretical and Methodological Aspect. *Monograph*. BonusLiber: Rzeszów, 2017. 194 s.
52. Stelzer J. The formation and deformation of identity during psychoanalytic training. Free Associations. London, England, December 1986. № 7.